

Agraïments: a Ricard Bañó Armiñana, Carles Maria Mansanet Terol, Matías Mas Gisbert, Fernando Merlo González, Josep Lluís Santonja Cardona, Josep Maria Segura Martí.

Topònim: Font Roja, la.

Categoria 1: element antròpic, indret; element físic, hidrografia.

Categoria 2: adjectiu.

Partida: les Llacunes.

Coordenades UTM: Institut Cartogràfic Valencià (ICV).

X: 714003.23801, Y: 4282487.27423

Nota prèvia:

Tot i que la present fitxa toponímica correspon a la font Roja, pròpiament dita, també hem considerat convenient associar-hi el paratge, i és per això que en la documentació consultada la referència és la font o el paratge, indistintament.

Descripció:

Es tracta d'una font ben conservada, el cabdal de la qual està actualment regulat (amb una mitjana de 0,20 l/s). L'aflorament de les seues aigües està situat en una cota superior a la pròpia font a la qual arriben canalitzades. La seua fesomia actual data de 1891. Consta d'una pica semicircular de dues canelles i a sobre un panell ceràmic (amb dos petits rampants laterals i un òcul en la part superior) que representa la imatge de la Immaculada Concepció, amb nimbe en forma de corona de nou estrelles, dempeus sobre una mitja lluna i un núvol, amb les mans juntes, túnica llarga i mantell, tot seguint la iconografia barroca. Als peus, la flor d'un lliri. A la dreta, agenollat, sant Felip Neri amb sotana i capa marró. Este conegut retaule ceràmic fou realitzat a Manises pel ceramista L. Mora en la dècada dels quarantes del passat s. xx, en substitució de l'anterior que va ser malmès durant la Guerra de 1936-1939 (Couzo: 2010, p.24), (Segura: 1984, p.78).

Situació:

Situada a la vora del santuari de la Mare de Déu dels Lliris, al Parc Natural del Carrascal de la Font Roja, a una altitud de 1.042 metres sobre el nivell del mar.

Etimologia:

Deriva del llatí vulgar RUIU, llatí clàssic RUBEUS 'rogenc, roig' (vermell) tot i que l'accepció més antiga feia referència a un color roig rosadenc (DECat: vol. VII, p. 398, a25).

Origen de la denominació:

Pel que fa a l'origen de la denominació, ens ve a la memòria un verset popular alcoià que diu així: *De la Font Roja / baixa un carro / carregat de terra roja*. Esta suggerent relació entre el color de la terra i el nom de la font ens fa pensar en la projecció de les característiques cromàtiques, dels afloraments rocosos dels terrenys immediats a la font, en la denominació del topònim; observació que també fa l'arqueòleg alcoià Camil Visedo Moltó (Visedo: 1952, p. 26). En efecte, es tracta bàsicament d'un massís de roques calcàries, els materials més antics de les quals són les anomenades argiles i algeps triàsics del Keuper de l'era Secundària, de tonalitats rogenques que es localitzen en una estreta faixa de NE a SO que va des de la mateixa font, passant pel mas de Tetuan, fins al naixement del barranc dels Molins (al terme d'Ibi). Faixa que pel seu caràcter impermeable no permet la filtració de les aigües i fa brollar la font. A més, en la major part del paratge (avenc Simarro, cava Simarro –també coneguda com Cava Roja- i sobretot a la part alta: el Menejador, l'Alt del Ginebrar...) apareix el típic sòl mediterrani definit com a sòl fòssil o paleosòl. Es tracta de la "terra rossa" formada, a principis del

Quaternari, per terra argilenca roja que ompli els forats i badalls de les roques calcinals, que pateixen fenòmens de dissolució a causa de processos càrstics (Mansanet: 1982, p. 43-46).

Documentació:

Segle XVI:

[...] *serra del carrascal* [...] *fins al limit de dita font Roja* [...] (AMA, LC: 1591, p. 823) [Informador: BAÑÓ ARMIÑANA, Ricard]

Segle XVII:

[...] *en lo Carrascal de aquesta Vila on nax la font roja terme de la matexa* [...] (AMA, DMFR: 1653, p. 47) [Informador: SANTONJA CARDONA, Josep Lluís]

Segle XVIII:

[...] *Heredad del Padre Thomas Picher sita en la partida de la fuente Roja del presente termino* [...] (AMA, LTA (I): 1787, f. 174v, núm. 1994)

[...] *Font rocha* [...] (Cavanilles: 1981, p. 196) [Any 1797]

Segle XIX:

[...] *Dia 21. de Agos / to. Año 1653. Suse / dió Elallasgo de la / Purisima Consep- / sion En la / fuente roxa* [...] (Segura: 2006, p.129) [ca. 1810-1820]

[...] *Font rocha* [...] (Martí: 1864, p. 54)

[...] *Reconstruccion del Santuario de la Fuente Roja en el Monte Carrascal* [...] (AMA, RSFR: 1885) [Informador: SANTONJA CARDONA, Josep Lluís]

Segle XX:

[...] *Fuente Roja* [...] (PATM: 1913)

[...] *Font Roja* [...] (CPCVP: 1931) [Informador: MAS GISBERT, Matias]

[...] *Ermita y paratge de la Font Roja* [...] (PTMA: 1986)

Segle XXI:

[...] *Paratge i Santuari de la Font Roja* [...] (MTTMA: 2002)

[...] *Font Roja* [...] (MGPNCFR: 2009)

Genèrics derivats:

Finalment, cal indicar que el genèric d'este topònim (font) s'ha integrat amb el lema (Roja) per a denominar-ne d'altres: carrascal de la Font Roja, carretera de la Font Roja, glorieta de la Font Roja, mirador de la Font Roja (també anomenat mirador del barranc de l'Infern), xalets de la Font Roja i santuari de la Font Roja (MTTMA: 2002).

Extensió geogràfica:

El topònim, que torna a aparèixer en la comarca dels Ports (Vallibona); la Plana Alta (Vilanova d'Alcolea); l'Alcalatén (Xodos); la Ribera Alta (Guadassuar); la Safor (Simat de la Valldigna); el Comtat (Quatretondeta – a la serra de la Serrella-); la Marina Baixa (Beniardà i Tàrbena), i a les comarques catalanes de la Noguera, el Ripollès i l'Alt Urgell, i a Andorra (CTV: 2009, p.817, 818), (ATC: 2003, p. 215, 244).

Observacions

- **Grafia:**

Respecte a la consideració de l'erudit Juan Faus que l'etimologia de “roja” derive de “roca” (Faus: 1993, p. 8), cal indicar que una oclusiva velar sorda /k/ intervocàlica esdevé, com a molt, en oclusiva velar sonora /g/: SECURU > segur (Duarte-Alsina: 1984, p. 136) i per això no pot derivar en una fricativa palatal sonora /j/ –africada, en valencià: [dʝ] (Badia: 1995, p. 769)–. Més aviat, pensem que este autor va

interpretar com a oclusiva velar sorda /k/ la grafia que proposa Cavanilles “Font rocha” –que també apareix en Madoz: “Fontrocha” (Madoz: 1987, p. 42) i Martí: “Font rocha” (Martí: 1864, p. 54)– la qual, en vista de la documentació del s. XVI: [...] *fins al limit de dita font Roja [...]* (AMA, LC: 1591, p. 823), és el resultat de la confusió articulatòria del so africacat palatal sonor [dʎ]: /rója/ pel sord [t•]: /rótxa/, pròpia del subdialecte apitxat de les comarques centrals valencianes. No hem d’oblidar que Cavanilles va nàixer a València i, per tant, estava familiaritzat amb este subdialecte valencià. No obstant això, cal assenyalar que en l’obra on apareix este topònim (*Observaciones...*), encara que hi ha casos on es reproduïx gràficament el so de l’articulació apitxada i el sincretisme de la grafia *ch* per als fonemes [k] i [t•] –*morera de cuchs, Barchéll, aladérn michá, cart penchat*– també s’hi observa la grafia *j* del so africacat sonor –*bajoca, taronjer, jesmil, roigenga*–. Així, doncs, a voltes, fa distinció entre el so sord i el sonor; segurament, tot depenent del parlant de qui recollia la informació –del qual, en ocasions, esmenta varietats vocàliques que li criden l’atenció–, perquè en aquella època no existia una normativa en català. Per tant, per esbrinar per què va transcriure /rótxa/ per /rója/, com així demostra l’ús de la grafia *ch*, proposem que cal parar atenció en la nota que a peu de pàgina presenta Cavanilles sobre la particular articulació vocàlica alcoiana del segle XVIII: [...] *las aa finales se pronuncian allí como ee, y así suena roche, ame, done en vez de rocha, ama, dona [...]* (Cavanilles:1981, p. 196). És a dir, es tracta de l’harmonia vocàlica pròpia del parlar “xeu” (Colomina: 1991, p. 158). Així, és probable que Cavanilles, a causa d’este peculiar vocalisme, percebera, en la seua visita a Alcoi, el so de la consonant *j* més pròxim de l’africat palatal sord: [t•] /rótxa/ que de l’africat palatal sonor: [dʎ] /rója/, propi de la comarca de l’Alcoià.

- Santuari:

Este santuari, una antiga ermita construïda a expenses del cavaller alcoià Lluís Merita (Espinalt: 1988, p. 32) la primera notícia de la qual data del 1663 (Núñez: 1994, p. 13), fou remodelada durant el segle XVIII i enllestida la seua façana el 1891 (Mansanet: 1982, p. 92). Va ser erigit sota l’advocació de la Mare de Déu dels Lliris, en commemoració de la troballa, el 21 d’agost de 1653, d’uns lliris silvestres on, segons conta la llegenda local, hi havia impresa una imatge de la Immaculada Concepció. La doctrina de la Immaculada Concepció, segons la qual Maria, en virtut de la gràcia preventiva de Crist, fou preservada del pecat original des de l’instant que fou concebuda, és una creença que fou ratificada, sense fonament explícit en la Bíblia, el 1854 per Pius IX com a dogma de fe de l’església catòlica amb la butlla *Ineffabilis Deus*. Es va arribar a esta definició després de molts segles de discussions teològiques i amb una tradició de pietat popular. La festa, coneguda popularment amb el nom de la Puríssima (8 de desembre), es difongué a partir del sud d’Itàlia (s. IX), amb possibles reminiscències orientals, cap a Anglaterra (s. XI), fou acceptada per Roma el 1476 i rebé la solemnitat actual després de la definició dogmàtica. A la corona catalanoaragonesa, aquesta creença fou defensada sempre oficialment pels reis. Les vives disputes teològiques entre lul·listes –els més ardents defensors dels misteris– i dominics –que no eren favorables a l’excepció del pecat carnal en la concepció de Maria–, entre els quals es destacà Nicolau Eimeric, arribaren a la major cruesa a la fi del segle XIV i donaren lloc al decret reial del 1394 que establí la celebració solemne de la festa –ja tradicional en algunes poblacions– en tota la corona. Este decret prohibia la predicació contra el misteri, tot imposant la pena d’exili als contraventors que, fins i tot, per una pragmàtica reial del 1415 ratificada per les corts del 1456, podien arribar a ser considerats reus de lesa majestat. Com a curiositat, cal indicar que el primer llibre imprés en català fou les *Obres o trobes en llaors de la Verge Maria* (volum aparegut a València el 1474), i que també alguns certàmens literaris foren convocats sota l’advocació de la Immaculada Concepció, com el de València del 1486; el tractat *De conceptione Virginis Mariae* del canonge vigatà Astruc de Cortielles fou publicat a Sevilla el 1491 i a València el 1518. La universitat de València, el 1530, i la de Barcelona, el 1618, a imitació d’altres universitats europees, feren jurament de defensar perpètuament el misteri; també, com arreu d’Europa, a partir del concili de Trento (1546), els jesuïtes se’n convertiren en els defensors a ultrança (GEC: 1998, vol. VIII, p. 47-48); el 1656, la cort de Felip IV es declarà sota la seua advocació, etc. I en estes circumstàncies va córrer la notícia de la troballa pels qui pregaven per un senyal “miraculós” (Santonja: 2001, p. 157-165).

Fons documentals de l'Arxiu Municipal d'Alcoi (AMA):

AMA, DMFR: 1653. *Declaració del miracle de la Font Roja*. [Sense signatura]

AMA, LC: 1591. ARXIU MUNICIPAL D'ALCOI. *Llibre de Consells* (1581–1591). Signatura 16.

AMA, LTA (I). AMA. *Libro en donde se continuan las licencias que se conceden para cortar arboles y las obligaciones que se imponen empezando en el año 1748-1793*. Signatura 1679.

AMA, RSFR: 1885. AMA, expedient de *Reconstrucción del Santuario de la Fuente Roja en el Monte Carrascal y construcción de una carretera* (1885), signatura 5299/8.

Bibliografia:

ATC: 2003. *Atlas topogràfic de Catalunya 1:50.000*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, 2003

Badia: 1995. BADIA I MARGARIT, Antoni M. *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana (biblioteca universitària). 1995.

Cavanilles: 1981. CAVANILLES, Antonio Josef. *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, poblaciones y fuentes del reyno de Valencia*. València: Albatros, 1981 (Biblioteca Valentina 2, v. II).

Colomina: 1991. COLOMINA I CASTANYER, Jordi. "Joaquim Martí i Gadea com a lexicògraf i com a dialectòleg", dins *Caplletra*, núm. 11, [Barcelona] (1991).

Couzo: 2010. COUZO REIG, Carlos. Informe: "Consideraciones hidrogeológicas respecto al acuífero denominado El Menejador". Colla Ecologista la Carrasca, Alcoi, 2010

CTV: 2009. *Corpus toponímic valencià*. Vol. 2. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2009.

DECat. COROMINES I VIGNEAUX, Joan. *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Curial-La Caixa, 1980-1991. 9 v.

Duarte-Alsina: 1984. DUARTE I MONTERRAT, Carles – ALSINA I KEITH, Àlex. *Gramàtica històrica del català*. Barcelona: Ed. Curial. 1984

Espinalt: 1988. ESPINALT, Bernardo. *Atlante Español o descripción general de todo el Reyno de España. Tomo X Descripción del Reyno de Valencia*. València: IVEI Generalitat Valenciana, Diputació de València, 1988 (edició facsímil de la de Madrid: Imprenta de Hilario Santos Alonso, año de 1786)

Faus: 1993. FAUS CARDONA, José. "Toponímia alcoyana: la Font Rocha". *Ciudad [Alcoi]* (25 juliol 1993).

GEC: 1988. DIVERSOS AUTORS. *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. 27 vol, 1988.

Madoz: 1987. MADOZ, Pascual. *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Alicante, Castellón y Valencia*. Vol. 1. València: Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1987.

Mansanet: 1982. MANSANET TEROL, Carles Maria et al. *La Font Roja*. Alcoi: Ajuntament d'Alcoi, 1982.

Martí: 1864. MARTÍ CASANOVA, José. *Guia del Forastero en Alcoy*. Alcoi: José Martí Casanova, Librero Editor, 1864

Núñez: 1994. NÚÑEZ BOSCH, Pedro. *Relación verdadera de la imagen de la Inmaculada Concepcion de la Virgen Maria Madre de Dios que se halló en la raiz, ó cebollita de una açucena de los Valles del Monte del Carrascal de la Villa de Alcoy, en el Reino de Valencia, & c. Alacant*: Publicaciones de la Obra Social y Cultural de la Caja de Ahorros Provincial de Alicante, 1994 (edició facsímil de la de Valencia: Imprenta de Benito Macè, junto al insigne y real Colegio del señor Patriarca, año 1665).

Santonja: 2001. SANTONJA CARDONA, Josep Lluís. *Alcoi. Sociedad, fiestas, devociones y iconografia (s.XIII – XIX)*. Alcoi: Luis Llorens García – Editor, 2001.

Segura: 1984. SEGURA MARTÍ, Josep Maria. "Los retablos cerámicos de los patronos y santos protectores de Alcoy". *Revista de Fiestas de Moros y Cristianos [Alcoi]* (1984)

– (2006) "La col·lecció de plafons ceràmics devocionals del Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó d'Alcoi". *Recerques del Museu d'Alcoi [Alcoi]* (2006)

Visedo: 1952. VISEDO MOLTÓ, Camilo. "El monte del Carrascal y su formación". *Lilia [Alcoi]* (1952).

Plànols consultats:

CPCVP: 1931. Croquis del Proyecto de Clasificación de las Vías Pecuarias del termino Municipal de Alcoy (Alicante). Madrid.

MTTMA: 2002. Mapa toponímic del terme municipal d'Alcoi. Ajuntament d'Alcoi/ CAEHA. Escala 1:25.000

PATM: 1913. Plano de Alcoy y su término municipal. Escala 1:25.000

PTMA: 1986. Plànol del Terme Municipal d'Alcoi. Ajuntament d'Alcoi. Escala 1:25.000

MGPNCFR: 2009. Mapa-Guia. Parc natural del Carrascal de la Font Roja. Ajuntament d'Ibi. Escala 1:15.000

Fons d'Internet:

ICV: 2012. Institut Cartogràfic Valencià, Generalitat Valenciana (2012) [en línia]. [Consultat: 7 de juny de 2012]. Disponible a Internet: <http://terrassit.gva.es>